

KOMLÓ – A MECSEK KAPUJA? A KISVÁROSI ARCULATVÁLTÁS NEHÉZSÉGEI EGY EGYKORI BÁNYAVÁROS PÉLDÁJÁN

MERZA PÉTER – PIRISI GÁBOR – MARÁZ HENRIETT – PAP NORBERT

KOMLÓ – THE GATE TO THE MECSEK?
THE DIFFICULTIES OF REBRANDING OF A SMALL TOWN
ON THE EXAMPLE OF A FORMER MINING TOWN

Abstract

Komló is a small town in southern Transdanubia, north of Pécs, with a population of just over 20,000. Following the start of coal mining at the end of the 19th century, it transformed from a small mountain village into a proud socialist town, reaching its heyday in the late 1970s. The town's economy was almost entirely based on coal mining, which declined rapidly in the 1990s and finally ceased completely in the early 2000s, leaving behind unemployment, emigration, and all the symptoms of a shrinking small town. Komló's image suffered irreparable damage, and without any previous settlement traditions, it was difficult to return to the traditional identity of small towns. This study, focusing on Komló, examines the questions of small-town image and brand building, and the possibilities of rebranding in the context of post-industrial development. Using this specific case, the authors present the steps taken so far in such an attempt and its possible outcome. The establishment of the Komlóverzum Museum has initiated a process that could make the town, located in the heart of the Mecsek Mountains, the center of a future UNESCO Geopark.

Keywords: Komló, coal mining, rebranding, Komlosaurus, Komloverzum

Bevezetés

Napjainkban a kisvárosokat érő kihívások sokfélék és sokszínűek, egyszerre eredeztethetők a hagyományos kisvárosi szerepekből, illetve az azokat ért kihívásokból, illetve a globalizációnak a kisvárosok szintjét is elérő, minden szerepet és minden szereplőt újraértékelő hatásából (ALBRECHT, D.E. 2007). A kisvárosok a korábbi állapotokhoz képest sokkal kompetitívabb környezetben találják magukat, és ezért márká- és imázsépítésükre növekvő hangsúlyt fektetnek (DONALDSON, R. et al. 2021). A nagyvárosokhoz képest a kisvárosok imázsépítése többek köszönhetően annyiból is eltérő, hogy kisvárosból minden országban egy vagy két nagyságrenddel több van, mint nagyvárosból, és ez a korlátozott számosság, a pusztán méret, és a mögötte álló funkció-összlet eleve kölcsönöz a nagyvárosoknak egy ismertségi előnyt. A méretkülönbségből általában különbözik a források és az elérhető eszközök minőségi és mennyiségi különbsége, amelyet egy-egy település ilyen célokra tud fordítani.

Cserében viszont a kisvárosi tömeget önmagában is sajátos kisvárosi imázs fűzi össze. A kisvárosról alkotott kép polarizáltságára többen felhívták a figyelmet (KWIATEK-SOLTYS, A. – MAINET, H. 2014; LŐRINCZ K. et al. 2020). Joachim Burdack ezt úgy foglalta össze, hogy párhuzamosan és egymás mellett él egy idealizált és egy szkeptikus kisváros-kép (BURDACK, J. 2013). A kisváros-romantikusok a hely értékállóságát és emberi léptékét, a kisvárosi társadalom összekapcsoltságát, nem utolsó sorban a biztonságot hangsúlyozzák, míg egy sötétebb szemüvegen keresztül nézve mindebből beszűkültség, provincia-lizmus, elmaradottság lesz.

Komló ebből a szempontból (is) sajátos helyzetben van, hiszen a pozíciója sem adható meg egyértelműen. Hiszen amíg a „kisvárosiságnak” központi eleme az értékörzés, a változások, átalakulások lassú üteme, legyen szó társadalomról vagy épített környezetről (PIRISI G.–TRÓCSÁNYI A. 2014), addig Komlóra éppenséggel a nagyon gyors ütemű átalakulások jellemzőek, amelyek nagyjából nyolcvan év alatt emelték egy nem túl jelentős bányászfaluból pályája csúcsán középvárosi ambíciókat megfogalmazó (és középvárosi méretkategóriába tartozó) szocialista iparvárossá (BELUSZKY P. 1999; PIRISI G.–TRÓCSÁNYI A. 2006), majd onnan egy zsugorodó, jelentőségét és vonzáskörzetét jórészt elvesztő kisvárossá (BELUSZKY P.–GYÖRI R. 2011; HORECZKI R. et al. 2023a). Sajátos és a korban modernnek számító funkcióit elveszítve Komló ezzel a magasabb hierarchiaszintek felől, lecsúsztva érkezik meg a kisvárosok közé, így a kisvárosisághoz kapcsolódó pozitív attitűdök jelentős része nem alakulhatott ki.

A város fő funkcióját és egyben arculatának, valamint identitásának meghatározó elemét adó köszénbányászat negyed évszázaddal ezelőtt (2000-ben, a Zobák-akna bezárásával) ért véget a városban. Ekkora időtávban jogosan merülhet fel az igény, hogy Komlót már ne a történelmivé vált bányászattal azonosítsák a külső szemlélők – és részben a helyi lakosok is. Ugyanakkor az új identitás felépítésének nehézségei hatványozódnak, hiszen a város magán viseli a zsugorodás és válság nehezen lemosható bélyegeit. Komló esetében a központi kérdés, hogy a történelmileg elmaradt kisvárosi identitástudat kialakulásának a hiánya és a ma már szintén történelminek mondható középvárosi státuszról történő lecsúszás mellett azok a kezdeményezések, amelyek az utóbbi időben a városban megindultak, mennyiben vihetnek közelebb minket ehhez a várt és szükséges önazonos pozitív tényezőkhöz alapuló identitás kialakulásához.

A komlói József Attila Könyvtár és Múzeum intézményi keretében létrehozott és 2024 tavaszán a közönségnek átadott Komlóverzum Látogatóközpont alapötlete 2010 őszén fogalmazódott meg először. A szénbányászat ezredvégi megszűnését illetően a városban nem csupán súlyos gazdasági és foglalkoztatási válság alakult ki, de egyben identitásválság is. Egy évtizeddel az utolsó csille szén felszínre hozatala után erős szükség mutatkozott arra, hogy az önkormányzat valamit kezdjen ezzel a helyzettel.

A bányászat olyan fontos szerepet töltött be a város létrejöttében, hogy nincs olyan opció, ami az azzal való teljes szakítást lehetővé tette volna. A városnak nem csak a gazdasági, de a kulturális és a sportéletét is átszövi a mai napig a bányászatnak most már csak az emlékezete. Ezt negligálni nem lehet, és olyan eszközt lehet és kell erre választani, ami figyelembe veszi ezt az állapotot.

Így került a gondolkodás középpontjába mindaz, ami a bányászati örökségből időálló és hasznosítható. Ez pedig mindaz, amit a Mecsek- és részben a Villányi-hegység földrajzi, geológiai, paleontológiai feltárása nyomán új ismeret lett az elmúlt kétszáz évben. Amit a Mecsekről, mint hegységről tudunk, az – a szakirodalom áttekintése ezt világosan mutatja – főként a bányászati célú kutatás alapján derült ki. Így lett a koncepció alapja kulcszó-szerűen a „felfedezés” és a „felfedező”, valamint mindaz, amit a földtudományi kutatás eredményként produkált (ÁCS M.–PAP N. 2021) A Komlosaurus mint lábnyomfosszília az első pillanattól kezdve hordozta üzenetként nevében a város új imázsát. Ugyanakkor az első pillanattól kezdve világos volt, hogy egy-két ősi állatfaj maradványa nem elég a sikerhez. Az a környezeti változatosság, ami a térséget az elmúlt több mint 300 millió évben jellemezte olyan sokszínű flórát és faunát produkált, aminek bemutatása egy remek lehetőség egy színes és attraktív kép bemutatására. A perspektíva a Triáستól a jégkorszakig terjedt.

A két fő attrakció a látogatóközpontban a Jura kori dinoszaurusz csorda és a gyapjas mamut. A kihalt állatok közül ezek azok, amelyek a legismertebbek, korunk popkultúrája és Hollywood is sokat tett azért, hogy a kiállítás szerethető és könnyen befogadható

legyen. A két csúcspont mellett azonban még számos olyan elem került be a mintegy 700 négyzetméteres kiállítótérbe, ami sok ponton teszi lehetővé a tanulást és a szórakozást. Az ősfalatok mellett a Mecsek vidékének ősemberek életét és a 200 éves bányászati tevékenységének sokféle aspektusa bemutatásra kerül.

Célkitűzések és módszerek

Jelen tanulmány nem kívánja részleteiben elemezni Komló társadalmi-gazdasági problémáit, hiszen a város fejlődő- és ellenállóképességének vizsgálata, amely már több kutatás keretében vizsgálat tárgyát képezte ld. pl. (KÁKAI L. et al. 2015; PIRISI G. 2017), sem pedig a város jelenlegi imázsának részleteit. Célkitűzése arra szorítkozik, hogy elsősorban teoretikus megközelítésből vizsgálja a Komlóverzum projekt helyét a város imázsépítésében. A szerzők be kívánják mutatni, miért tartják szükségyszerűnek, és Komló sikeres fejlődési pályára állása zálogának a városról alkotott – alapvetően negatív – kép új alapokon történő definiálását, új, a város valamennyi társadalmi-gazdasági szereplőjét involváló, pozitív imázst és jövőképet generáló márka építését, amely – tekintettel arra, hogy a bányászat újraindítása nem reális alternatíva – nem, vagy csak közvetetten épít Komló korábbi 70 éves történelmére. Ebben a folyamatban a 2024. áprilisban átadott Komlóverzum turisztikai látogatóközpont, illetve az annak tematikus alapját képező Komlosaurus a kutatásunk alapján olyan márkaképző elemek, melyek javaslatunk szerint a fenti regenerációs folyamat alapját képező tényezők.

A kutatás ennek megfelelően elsősorban a hazai és nemzetközi szakirodalmi háttér elemzésére, valamint a 'Komlóverzum' [1] projekt megvalósításához kapcsolódóan szerzett empirikus tapasztalatainkhoz kapcsolódik. A szerzők külön-külön jelentős tapasztalatokat szereztek a Komlóhoz kapcsolódó tervezőmunkában, ugyanakkor jelen tanulmány elkészítéséhez, források hiányában, nem készültek önálló empirikus felmérések. A cél tehát nem az, hogy egyetlen konkrét hipotézist felmérések alapján igazoljunk, pusztán csak annyi, hogy érzékeltetésre kerüljön a megújított városimázs szükségessége, illetve felvázoljuk egy új komlói imázs legfontosabb alapelemeit – amelyek később további vizsgálatok alapját képezhetik.

A városmárkázás alapvetései

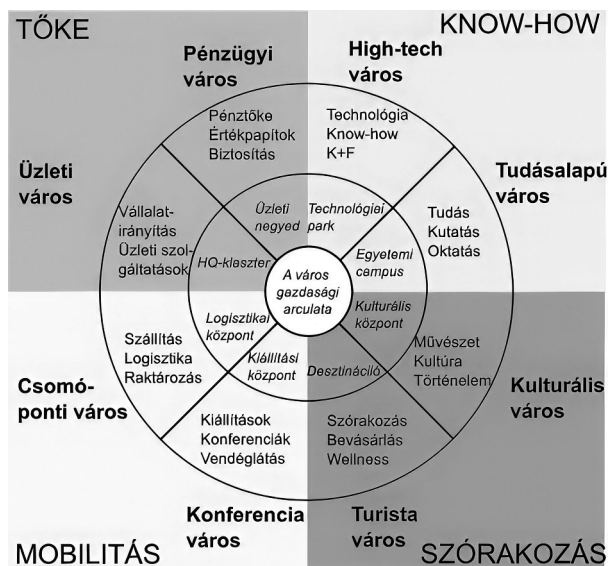
A települések márkaépítésének első eleme azon identitásképző erősségek és meghatározó elemek azonosítása, melyek a márkaépítés folyamatának fundamentumai (KAVARATZIS, M. – ASHWORTH, J. 2006). Jelenleg Komló esetében ezen tényezők feltárása is szükséges, tekintettel arra, hogy egy város belső, sem pedig külső környezete a már megszűnt bányászati tevékenységek mellett tapasztalataink szerint nem asszociál identitásképző tulajdonságokra, elemekre. Kezdeti lépésként véleményünk szerint különösen fontos volna annak tisztázása is, hogy a település és annak társadalmi-gazdasági közössége mit vár, mit várhat ettől a stratégiai marketing folyamatától. Ebben a szakaszban a stratégiai tervezés különböző módszereit, annak előnyeit, potenciális eredményeit, illetve esetleges kudarcait is javasoljuk figyelembe venni (MINTZBERG, H. 1994)

Klasszikus értelemben a települések márkázása is a 'competitive identity' azonosításán és ennek stratégiai szintű felépítésén, piaci meghonosításán múlik legnagyobb mértékben, melyre számos stratégia létezik (PISKÓTI I. 2012). A folyamat alapvető kérdése, hogy mi lehet Komló versenyképes identitásának alapja, lényege.

A márkaépítés folyamatában a márkanév megválasztása – akárcsak a gazdasági társaságok esetében (PAPP-VÁRY Á. 2019) – kiemelten fontos eleme a folyamatnak, tekintettel arra, hogy ez a márkanév elválaszthatatlan eleme lesz az új települési brand-nek, Komló új márkájának. A márkázás (vagy branding) oda-vissza ható folyamat, azaz egyszerre helyezheti el a márka a települést egy adott társadalmi-gazdasági körben és egyszerre dinamizálhatja ezen kör interakciói alapján a helyi társadalmat és gazdaságot. Komló esetében a folyamat azért is különösen fontos, mert a város korábban nem rendelkezett definiált márkával, mind tartalmában, mind fogalmában kiürült a bányászváros megnevezés, így mindenképpen új identitáselemeket szükséges választania a városnak, amely a későbbiekben márkanévvé válhat.

Számos hazai és nemzetközi tanulmány született arról, hogy milyen a jó települési brand/márka (KAVARATZIS, M. – ASHWORTH, J. 2006), melyek adaptációja alapján az alábbiakban teszünk elméleti javaslatot Komló új brandjének követelményrendszerére. Indokolt és érdekes lehet pl. Simon Anholt városmárka modelljének az elkészítése Komlóra, amely egy ilyen stratégia alapját is képezheti (ANHOLT, S. 2007). Érdekes és indokolt lenne a 'good country index' mintájára egy 'good city index' kialakítása Komlóra nézve, amely ebben a márkaépítési folyamatban egyfajta iránytűként szolgálhatna, tekintettel arra, hogy az új márka a társadalmi-gazdasági rendszerek valamennyi elemének szükséges, hogy megfeleljen a ma már alapvető elvárásnak tartott fenntarthatósági követelmények mellett.

Tekintettel arra, hogy a márkázás társadalmi-gazdasági célokat szolgál, Komló esetében is feltárni szükséges a településmárka potenciális gazdasági összetevőit, amely pl. az alábbi rendszer szerint történhet (1. ábra).

1. ábra A poszt-indusztriális város gazdasági arculata

Forrás: ANTITIROIKO 2014 alapján a szerzők fordítása

Figure 1 The economic image of the post-industrial city

Source: Authors translation based on ANTITIROIKO 2014

Az alábbiakban felsorolásra kerülő települési márkaelemek, tényezők, a hosszútávú jövőépítés folyamatának véleményünk szerinti legfontosabb elemei.

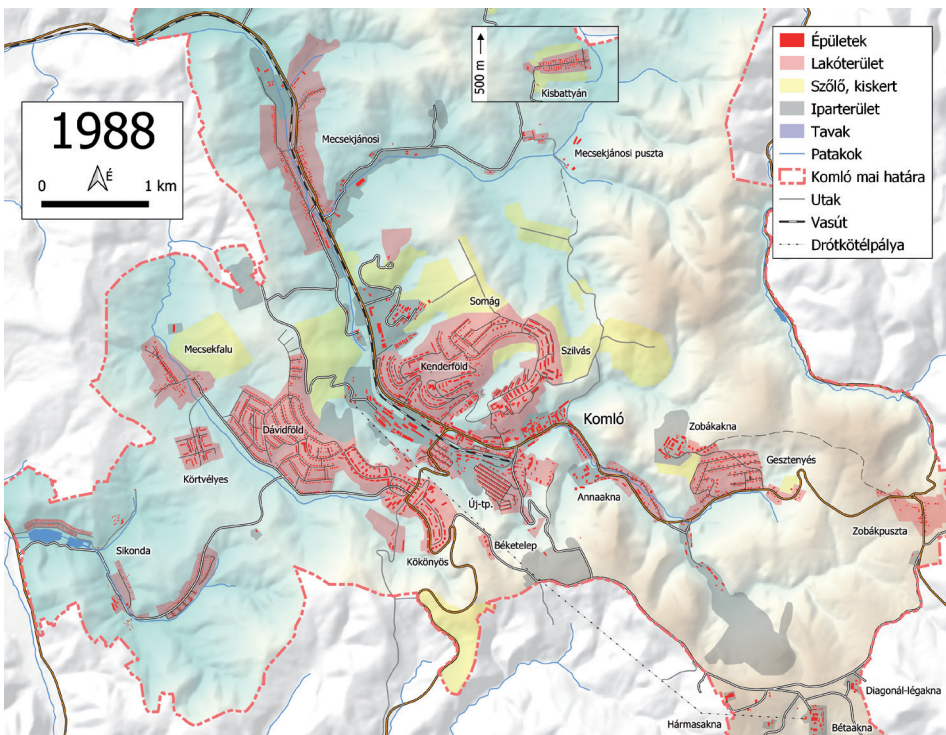
A települési márka legfontosabb tényezői, jellemzői
The most important factors and characteristics of the local brand

Márkaelem tényező, tulajdonság	Indoklás, leírás
1. Egyedi, könnyen, egyértelműen azonosítható	Egy települési márka esetében alapvető szempont, hogy kiegészítő magyarázat nélkül is beazonosíthatóvá tegye a települést, azaz legalább Magyarország lakossága számára egyértelmű legyen a település azonosítása a brand alapján.
2. Időtálló, évszázados időtávon belül állandónak feltételezhető	Komló esetben kulcsfontosságú, hogy olyan márka kerüljön felépítésre, melyet rövid- és középtávon biztosan semmilyen tényező nem befolyásol-, nem veszélyeztet, tekintettel arra, hogy a korábbi bányászváros „brand” is sokkal gyorsabban kiürült, mintsem a márka alapját megteremtő szén elfogyott volna.
3. Állandó értékalapú	A települések márkáit célszerű olyan értékekre alapozni, melyek társadalmi-gazdasági szempontból konstansnak mondhatók, melyek szinte kizárólag természeti-, vagy korábbi kulturális/történelmi örökségre épülő értékek szükséges, hogy legyenek. Személyek-, szervezetek, történelmi eseményekhez kötődő márka esetében fennáll az újraértékelésből esetlegesen származó devalválódás esélye.
4. Érthető, értelmezhető	A települések márkája olyan egyedi értéket célszerű, hogy kommunikáljanak, melyet kiegészítő magyarázat nélkül is megért egy átlagos magyar, illetve ideális esetben egy külföldi látogató is. A márka magyarázatára sok esetben nincs lehetőség, így annak önmagában is teljes értékűnek szükséges lennie.
5. Figyelemfelkeltő, érdeklődést generáló, „motiváló”	A településeknek célszerű olyan brandek építésére fordítani erőforrásait, melyek a település határain kívül minimum két célcsoport esetében motivációt eredményez: a társadalom tagjai, az egyének szintjén érdeklődést eredményez, amely felkerést-látogatást generál; illetve a gazdasági szereplők figyelmét felkelti, amely befektetéseket ösztönöz.
6. Feltétel nélkül támogatott, nem kisajátítható	A települési márkák valamennyi helyi társadalmi-gazdasági szereplő feltétel nélküli támogatása a siker és a fenntarthatóság záloga. Ez kizárólag olyan márkaelemek esetében lehetséges, amely egyrészt közvetlenül nem kapcsolódik semmilyen személyhez és szervezethez, közvetve, pedig mindenki feltétel nélkül magáénak érezheti.
7. Dinamikusan fejleszthető, alakítható	A sikeres településmárkák dinamikusak, azaz megfelelő kapcsolódási pontok révén új tartalmakkal bővíthetők. Ez a szempont különösen a hosszútávú perspektíva szempontjából releváns, tekintettel arra, hogy sok település pár évtized alatt „feléli” a brandjét, melyet csak nagy erőforrások árán, nehezen lehet módosítani, frissíteni.
8. Evolutív alapon fenntartható	A település márka fenntarthatósága alatt elsősorban annak érték-definíciójából származó hosszútávú fenntarthatóságát értjük. Ez a komponens a korábbi tényezőkben foglaltakból építkezik, azonban több azoknál abból a szempontból, hogy a jó márka értékalapú evolúciója öngerjesztő folyamatokból generálódva válik fenntarthatóvá.
9. Reziliens	Fenti tényezők együtt állása esetén a márka várhatóan reziliens lesz és ezzel lesz képes betölteni erőforrás multiplikátor szerepét.

Forrás: MERZA P. összeállítás

Komló útkeresésének buktatói és lehetőségei

Komló város problematikája alapvetően illeszkedik a hazai, ún. belső-periférián található kis- és középvárosok problémaköréhez, amely az elvándorlásra-előregedésre és a belső erőforrások (humántőke, kompetenciák, pénzügyi tőke stb.) hiányára vezethető vissza (HORECZKI R., 2016; PIRISI G. 2017). Komló város sajátos helyzete – amellyel az előbbi tágabb kis- és középvárosi körből egy specifikus részhalmazt képező városok közé sorolható, hogy egyrészt kétszeresen periférikus helyzetben van (azaz a nemzeti-nemzetközi társadalmi-gazdasági aktivitásokhoz képest is, valamint a régiós központi erőterhez (Pécs) képest is periférikus helyzetben található a város), tekintettel arra, hogy a Mecsek hegység a relatív földrajzi közelség ellenére természetes agglomerációs határt képez a két város között (GYENIZSE P. – SZABÓ-KOVÁCS B. 2008; KÁKAI L. et al., 2015) (2. ábra).

2. ábra Komló 1988-ban. Szerkesztette: GYENIZSE P. (2024)

Figure 2 Komló in 1988. Edited by: P. GYENIZSE (2024)

A városnak megszűnt a teljes korábbi megélhetést biztosító bányászati-, nehézipari bázisa, teljes egészében elkerülte az utóbbi 30 évben a külföldi működőtőke, melynek megfelelően társadalmi-gazdasági megújulása nem egyszerűen fejlesztési kérdés, hanem egy olyan komplex folyamat szükséges, hogy legyen, amely egyszerre mobilizálja a külső és a belső gazdasági erőforrásokat és egyszerre generál helyben és tágabb környezetben is társadalmi tőkét. Az utóbbi 20-30 év megítélése és össztársadalmi-gazdasági folyamatai tekintetében Komló helyzete és példája leginkább Oroszlányhoz, Ózdhoz, illetve kisebb

részen Ajka városához hasonlítható – általában a legtöbb elemzés ezekkel a jobbára „hanyatló”, vagy „tartósan válságban lévő” poszt-szocialista iparvárosokkal sorolja egy klaszterbe a települést (PÉNZES J. 2011; RECHNITZER J. et al., 2014a; 2014b). A témában született újabb írások is csak azt erősítik meg, hogy nem történt pozitív fordulat a város hierarchikus-dinamikai besorolásán (HORECZKI R. et al. 2023b; KOVÁCS Z. et al. 2021).

Saját korábbi kutatásaink egyik tapasztalata is az volt, hogy Komlót összevetve más, történetileg némileg organikusabb módon fejlődő baranyai kisvárosokkal (Pécsvárad, Szigetvár, Sásd, Bóly) érezhető különbségeket találtunk, amelyek a belső imázs gyengeségeire, a lakossági bizalom alacsonyabb szintjére hívták fel a figyelmet (MAKKAI B. – PIRISI G. 2013).

Fenti tényezőkre és körülményekre való tekintettel Komló fejlesztése és felzárkóztatása egy komplex regenerációs program megvalósítását igényli, melynek jelentős eleme a város újramarkázása, azaz Komló re-branding-je. A nemzetközi szakirodalomban ismert re-imaging, re-branding és regeneration terminológia alapján (BENNETT, R. – SAVANI, S. 2003) Komló esetében jelenleg az első fázisra, azaz a re-imaging tartalmi meghatározására szükséges az erőforrásokat fókuszálni, azaz a korábbi időszak negatív asszociációs elemeit le kell választani a településről, ki kell találni az új városi arculat (image) tematikus elemeit, értékeit, illetve az ennek feltárásához kapcsolódó társadalmasítási tevékenységeket szükséges elvégezni. Ezt követően kerülhet sor a tudatos újra markázásra, amely a különböző célcsoportok számára küldött specifikus üzenetek akcióterv jellegű megvalósítási tevékenységeit foglalja magában, amely végül a megújulást, azaz a regenerációt eredményezi.

A hazai szakirodalom alapvetően a korábbi szocialista városokat két fő szempontrendszer mentén vizsgálta: egyrészt a gazdaság összeomlásából közvetlenül fakadó társadalmi-szegregációs problémák esetében városszociológiai szempontból (BERÉNYI E. 2016; LAKI I. 2015; SZIRMAI V. et al. 2016), másrészt a városok történeti fejlődéséhez, az 1950-es és 1960-as években lezajlott robbanásszerű növekedésükhöz kapcsolódó városépítészeti-, urbanisztikai problémák szempontjából (HALÁSZ L. 2020; KOVÁCS T. 2009; KOVÁCS Z. 1998; PIRISI G. – SÓKUTI Zs. 2013; VASÁRUS G. – LENNERT J. 2024).

Komló monofunkcionalitásának enyhítésére igazán határozott kísérlet soha nem történt, annak ellenére sem, hogy már Moldova György klasszikus riportkötetében (MOLDOVA GY. 1971) is megfogalmazódnak kételyek a szénbányászat – akkor még a távoli jövőbe sejtett – leépülésének lehetősége kapcsán. A hazai poszt-szocialista városok rendszerváltás utáni sorsát ágazati és földrajzi tényezők kombinációja határozta meg. A városok egy részének iparszerkezete konzerválódott, struktúráik a piacgazdaságba való átmenet idején is versenyképesnek bizonyultak (Kazincbarcika, Tiszaújváros, Martfű egészen a közelmúltig tulajdonképpen Paks, Százhalombatta tartozhat még ebbe a csoportba). A második csoportot azok a települések képezik, amelyek esetében ugyan végbement a hagyományos ipar (teljes vagy részleges) leépülése, de egyéb adottságaik kedvező alapot szolgáltatnak az újraiparosításra. Ebbe a csoportba sorolható mindenekelőtt Tatabánya, továbbá Dorog, Ajka, Várpalota, bizonyos megkötésekkel Miskolc is. Ezeken túl van az a harmadik csoport, ahol a két tényező szerencsétlen módon kombinálódik. A hagyományos nehézipar leépülése teljes volt, és bizonyos körülmények miatt – amelyek közül elsősorban a kedvezőtlen, a főbb gazdasági erővonaloktól távoli fekvést kell kiemelni – az újraiparosítás (MOLNÁR E. – LENGYEL I. 2015), amely számos hazai kisváros esetében is igen jelentős sikereket mutatott fel, lényegében sikertelen maradt. Ózd, Salgótarján és Komló a legfontosabb reprezentánsai ennek a típusnak Magyarországon. (Dunaújváros a közelmúlt és a jelen eseményei alapján egy önálló fejlődési kategóriába sorolható, melyben kombinálódik fenti valamennyi elem.)

Komló kapcsán mindenképpen érdemes áttekinteni azokat a tényezőket, amelyek a város válságának elhúzódásához hozzájárultak [2]:

- Az eredeti funkció a szénbányászat volt, vagyis a feldolgozóiparban nem jöttek létre azok a hagyományok, amelyek alapul szolgálhattak volna egy új fejlődési pályának. A város teljes gazdasági alapját monofunkcionális, primer bányászati tevékenység jelentette.
- A város abban a Dél-dunántúli régióban fekszik, amely egyértelműen a gazdasági átmenet vesztesei közé tartozik, és a közeli Pécs városa sem vált a dinamikus gazdasági megújulás központjává.
- A város még a régiót feltáró M6/M60 gyorsforgalmi utak megépülése után is csak nehézkesen érhető el, közlekedési feltártsága gyenge.
- A városban a folyamatos elvándorlás miatt kevés a minőségi humán erőforrás.
- A város sajátos topográfiai viszonyai nem teszik lehetővé nagyobb, összefüggő, sík fejlesztési területek kijelölését.

Mindezek mellett, a város gazdasági és társadalmi helyzetének stabilizálásra tett erőfeszítések nem voltak teljesen sikertelenek. A foglalkoztatási ráta a 2001-es 44 százalékról 2023-ra 73 százalékra nőtt, miközben a munkanélküliségi ráta 14,5 százalékról 6,1 százalékra csökkent. A kedvező folyamatok azonban inkább az országos trendeknek, mintsem jelentős pozíció-javulásnak köszönhetők. A foglalkoztatottság bővülése például elsősorban az ingázáson alapul, 2022-ben a komlói foglalkoztatottak 35 százaléka volt napi ingázó, amíg a 20 és 30 ezer fő közötti városaink átlagos értéke 27%. Ezzel Komló elsősorban az agglomerációs városokkal mutat hasonló értéket, annak ellenére, hogy a KSH hivatalos besorolása szerint nem része a pécsi agglomerációnak. A város saját gazdasági ereje továbbra is meglehetősen gyenge: amíg a fent említett méretkategóriában 2022-ben átlagosan három-négy 250 fő feletti foglalkoztatási létszámú vállalkozás működött, valamint 14; 50 és 250 fő közötti, addig ez Komlón egyetlen céget jelent a nagyobb, és hetet a kisebb kategóriában, és 10 éves távlatban sem mutatható ki jelentős növekedés (2011-ben 0 és 9 volt a két érték). Ennek nyomán a népességszám stabilizációja sem sikerült (1990 és 2022 közötti, a népszámlálások közötti évtizedekben rendre évi 220, 280 majd 270 fővel csökkent város népessége, ami növekvő százalékos zsugorodást jelent). Az évi egy százalékot meghaladó lakosságszám csökkenés összességében egy nem fenntartható települési trendet vetít előre, amely a fenti kedvezőnek tűnő foglalkoztatási mutatók ellenére is a település „újra definiálásának” szükségességét igazolja vissza.

Az újraparaszodási – Komló esetében a feldolgozóipart illetően inkább csak iparosodási – stratégia kudarca kapcsán megjelentek alternatívák a város gazdaságfejlesztésében. Ezek közül némelyik – nyugodtan kijelenthetjük – zsákutcának bizonyult, mint amilyen a 2019-ben bejelentett, engedélyeztetett aztán leállított projekt egy 500 fős büntetés-végrehajtási intézet „zöld mezős” beruházásként történő létesítésére, amely a város egyik legnagyobb foglalkoztatója lett volna. Továbbá az időről-időre felmerülő elképzelések a mecseki szénttermelés valamilyen formában történő újraindítására, amelyek inkább képzési szempontból érintették a várost, a vágárképzés újraindításának forszírozásával. Sikeresebbek voltak az energetikai átállás projektjei, a biomasszával működő fűtőerőmű mellett az egykori meddőhányók rekultivált felszínét ma kiterjedt napelem-parkok borítják, együttes beépített teljesítményük már meghaladja a 20 MW-ot. Ha nincs is nagyon sok vizuálisan jól látható szimbóluma a város átalakulásának (a rendszerváltás után időszakot inkább csak a szuper- és hipermarketek lehangoló épületei képviselik a város központjában), ezek a létesítmények mindenképpen azok közé tartoznak.

Az is nyilvánvalóvá vált, részben az ingázási adatok ismeretében, részben a már hivatkozott helyi stratégiai terv is hangsúlyozza, hogy Komló jövőjét elsősorban a pécsi

agglomeráció keretében érdemes értelmezni. A két város szoros kapcsolatában egyfelől Komló számára is problémát jelentenek a pécsi gazdaság strukturális nehézségei, ugyanakkor a nagyváros közelsége és Komló számszerűen bőséges (bár minőségében talán nem elsőrangú) ingatlanpiaci kínálata lehetővé teszi egy olyan stratégia tervezését, amelyben elsősorban a lakófunkció határozná meg a városi jövőképet. Ahhoz azonban, hogy Komló népesedési trendjeiben fordulat következzen be, és vonzóvá váljon a vármegye vidéki térségeiből be-, illetve esetleg a Pécsről kitelepülni szándékozókknak, olyan városi imázsra van szükség, amely ehhez megfelelő, pozitív képet közvetít. Ugyancsak előfeltétele lenne ez annak is, hogy a turizmus, mint ágazat megjelenjen a városban – hiszen ennek hatása jelenleg alig kimutatatható, egyetlen érdemi eleme a Sikonda termálfürdő és az ott felépült wellness-hotel, amely egyébként gondosan kerül, hogy komlói létesítményként gondoljon rá bárki.

Mindezek ellenére Komló pécsi agglomerációban betöltött szerepe nem lehet hosszútávon sikeres, ha a településnek nem sikerül olyan pozitív tartalmi üzeneteket kommunikálni a centrum település felé, amely egyben az új márkaelem egyik meghatározó eleme is. Véleményünk szerint az agglomerációs lét és a hozzá kapcsolódó funkció esetében még inkább fontosak ezek az értékek, tekintettel arra, hogy több tucat településsel versenyez Komló ebben a szegmensben is.

A Komlóverzum Látogatóközpont tartalmának tudományos alapjai

Nagyrészt a bányászati kutatás hagyta örökölni mindazt a tudást, amit Baranya földtörténetéről tudunk. A 2024 március végén elkészült látogatóközpont célja az volt, hogy bemutassa a bányászathoz kötődő szakmák, mint a geológusok, paleontológusok, bányamérnökök tevékenységét. Azon túl, hogy ezek a szakemberek lehetővé tették, hogy a térségben kialakulhasson és működhessen a bányászat, munkásságuk olyan természettudományos felfedezéseket eredményezett, melyek ma is öregbítik a térség hírnevét határainkon innen és túl. A látogatóközpont legfőbb attrakciói jelentős tudományos felfedezésekhez kötődnek.

2012-ben Ősi Attila geológus, paleontológus kutatócsoportja fedezte fel a 240-235 millió évvel ezelőtti (késő-középső triász időszak) villányi tengeri hullók maradványait (ŐSI A. et al 2020). Ez hazánk egyik legújabb, gazdag leletanyagot szolgáltató mezozoikumi gerinces lelőhelye. A kutatók Villányban a mintegy 5 méteres Tanystropheusra, a mintegy 4 méteres Nothosauria őskrokodilra és más maradványokra találtak, amelyek modelljei a kiállításban láthatók.

A jura időszaki Komlosaurus carbonis felfedezése a komlói kötődésű Wein György geológus (1912–1976) nevéhez fűződik. A felfedezés a beszámolók szerint még 1966-ban történt, Kordos László pedig csak 1983-ban írta le az állatot (KORDOS L. 1983), majd többször is visszatért a kérdéshez (KORDOS L. 2005). A kiállításban Bujtor László szakértői munkájának köszönhetően egy három egyedből álló csoport látható.

Pécsbányán az István-aknánál feltárt, 75 százalékan megmaradt mamut csontvázának feltárója Dr. Rihmer László volt, aki Komlón a helyi szénbányában dolgozott 1928–1932 között (RIHMER L. 1936). 2006-ban Konrád Gyula és társai leltek rá Zók közelében egy 10–18 ezer évvel ezelőtt élt gyapjas mamutra (KONRÁD GY. et al. 2010). A kiállításban nem csak egy teljes gyapjas mamut rekonstrukció, de számos más játékos elem, eredeti mamutcsont (stb.) is megidézi ezeket a környéken nagyobb számban előforduló emlősállatokat.

A legújabb felfedezés, amit a látogatóközpontban láthatnak a látogatók, az a 132 millió éves, tenger alatti ökoszisztéma, a zengővárkonyi fauna, melyre Bujtor László talált

rá. A zengővárkonyi fauna tudományos jelentősége tovább nőtt, mivel Bujtor és Nagy bebizonyították, hogy a zengővárkonyi hidrotermális ökoszisztéma első fosszilis képviselője a kontinentális kérgen kialakult sekélytengeri, üledékkapcsolatú hidrotermális hasadék-csoportnak (BUJTOR L. – NAGY J. 2021).

A tekeresi szarmata lelőhelyet a Nyugat-Mecsek földtani kutatásai során találták meg. E kutatások ugyan már a 19. században elkezdődtek, de csak a közelmúltban vetült Teke-rese nagyobb figyelem, miután néhány jelentős lelet került elő a területről. Itt lelt rá egy ritka delfinféle maradványaira Klaj Sándor, magánygyűjtő, uránbányász és ásványkutató. Mésző takarta miocén kori, másfél méter vastag homokkőben 1992-ben találta meg a mintegy 2 méter hosszú ősdelfint. Klaj Sándor a majdnem teljes csontvázat (fogak és fej, nyaki és farokcsigolya, bordatöredékek, végtagcsontok) a Magyar Természettudományi Múzeum Föld- és Őslénytára gyűjteményének adományozta. Sajnos a lelet többi része eltűnt. A látogatóközpont a baranyai ősfaunát bemutató kiállítóterében elevenedik fel ezen élettér egy ősdelfin-rekonstrukcióval a középpontban. A tudományos feltárása a helynek még várat magára.

2004-ben és 2006-ban folytak terepbejárások és felszíni gyűjtések Komlón, a Szöge-hegyen. Ekkor pattintott kőszközökre találtak a régészek. A leleteket jelenleg is a Komlói Helytörténeti és Természettudományi Gyűjteményben őrzik. E felfedezés az amatőr régész, Kanizsai László érdeme volt, amelyet T. Bíró Katalin és Gábor Olivér vezető régészek dokumentáltak. 2012-ben az aurignaci kultúra jeleire (pengeszerű kőszközök – kések, kaparók, szilánkeszközök) bukkantak, melyek alapján kiadásra került az ásatási engedély. Az ásatás vezetője Ligner Jácint lett volna, azonban az engedély ellenére sajnos sosem valósult meg, így a tudományos eredményekre hivatkozni sem tudunk. A feltételezések szerint azonban a Szöge-hegy egyszerre funkcionálhatott bányaként, szerszámkészítő műhelytelepként és vadásztáborként is. A Látogatóközpontban a jégkorszaki kiállítóterében idézzük fel e felfedezést egy kőkorszaki szerszámkészítő műhely segítségével.

A kiállításban a triász, jura, kréta stb. faunán kívül jelentős szerepet kapott a szénbányászat és Komló város felépítésének története is. Játékos és informatív formában kerül bemutatásra a város szénre alapozott fejlődése és a bányászok munkája és élete is. Számos korabeli tárgy mellett makettek, rekonstrukció és digitális tartalom is segíti a megértést.

A város új arculatának elemei?

A márkaépítés folyamatában kiinduló pont a város jelenlegi arculatának, illetve arculati elemeinek megismerése és értékelése, melynek részletes bemutatása nem célja a tanulmánynak. Összességében kijelenthető, hogy Komló arculata, illetve ennek fejlesztése jelenleg alapvetően csak a jogszabályi kötelezettségeknek eleget téve a településképre vonatkozó szabályozásra korlátozódik, amely nem képezheti egy társadalmi-gazdasági öndefiníció alapját. A város jelenleg hatályos dokumentumai közül a Komló Város Fenntartható Városfejlesztési Stratégia 2022-2027 dokumentum nem tartalmaz a város arculatára vonatkozó elemeket, illetve nem jelenik meg benne domináns módon arculatképző intézkedés, program. A városnak jelenleg nincs marketing-, illetve turisztikai stratégiája, amely tartalmazhatna ilyen elemeket, kulturális stratégiája (2008) pedig alapvetően lejártnak tekinthető.

Véleményünk szerint arculatképző elemeknek jelenleg leginkább a városi értéktár elemeit lehet tekinteni, melyek között egyrészt megtalálható a *komlosaurus carbonis*, másrészt vizsgálándó, hogy vannak-e más olyan elemek, amelyek a márkaépítés alapját képezhetik.

A hasonló helyzetű ipari háttérű kisvárosok arculatváltására tett kísérletek viszonylag gyakoriak a posztindusztriális átmenetben. Ezen kísérletek „legnagyobb közös osztója” abban az összefüggésben lelhető fel, amely a kisvárosok fő versenyelőnyének, megújulásának és vitalitásának forrását az életminőségbeli előnyben látja (WIRTH, P. et al. 2016), a kisvárosi értékek közül hangsúlyozza az emberi léptéket, személyes kapcsolatok varázsát, valamint a nagyvárosokhoz képest jelentkező fenntarthatósági-előnyt (MAYER, H. – KNOX, P. 2010), egészében véve, ezen helyek vonzerejét állítja a középpontba (FERTNER C. et al. 2015). Az ipari kisvárosok átalakulásának gyakori kihívása az is, hogy egy széteső iparvidék romjain egyedi arculatot és identitást kell teremteni (MIHAYLOV, V. et al. 2019), ehhez képest Komló előnyének tekinthető, hogy térségét a közvélekedés nem sorolja az iparvidékek közé (szemben mondjuk a Borsodi-medencével) és bármilyen pozitív vagy negatív is a megítélése, kétségkívül saját jogán vált ismertté.

Ez azt jelenti, hogy a sikeres kisvárosi alkalmazkodás feltétele egy olyan fordulat, amely a bányászati-ipari háttérből jut el az élhető és fenntartható, emberi léptékű kisváros imázsáig – nem egyszerűen korrekcióról, hanem lényegében 180 fokos fordulatról lennem szó. Komló esetében a negatív asszociációk, a centrumtelepüléshez képest nagyságrendekkel kisebb és kevésbé színvonalas szolgáltatási kör különösen nehezíti teszi az életminőségre alapozott helyi- és térségi márkaépítés folyamatát.

Ugyanakkor a kísérlet nem példa nélkül álló. A bányászat felszámolásának – sokkal inkább, mint bármely más ipar leépülésének – elvileg integráns része a rekultiváció, a bányászat által létrehozott „tájsebek” kezelése, vagy ha úgy tetszik, az antropogén felszinformák belesimítása a természetes környezetükbe. A bányászat által bolygatott felszínnek egy részének beépítése a későbbiekben sem lehetséges, így a renaturizáció nem csak eszköze, hanem tulajdonképpen végcélja is a rekultivációs folyamatnak. Vagyis a végeredmény – és ebből az imázsváltó bányavárosok maguk is sokat profitálnak – a zöldterületek (illetve sok esetben a vízfelületek) gyarapodása a bányavárosok környezetében. A felső-sziléziai Radzionków a Katowice-i agglomeráció részeként volt a szénbányászat és a szinesfémkohászat központja, mintegy 16 ezer lakossal, Kelet-Közép-Európa legnagyobb iparvidékén (MIHAYLOV, V. et al. 2019). Az egykori bányaterületeket nem csak rekultiválták, hanem botanikus kertet hoztak létre, amelyet egy ökológiai és geológiai oktatási központ és néhány helyitörténeti attrakció egészít ki. A stratégiai cél nem a turisták vonzása, hanem a beköltözőké, akik Katowicéből és a környék más, ipari központjaiból kiköltözve keresnek egy élhető lakóhelyet. A renaturizáció és a zöldfelületek kiterjesztése nagyobb léptékben is része az ipari szerkezetváltásnak (BESCH-FROTSCHER W. 2004; OROSZ É. 2008), amely teljesen új, lakó és rekreációs funkciók révén hasznosuló tereket teremt. Az imázsváltásnak egészen markáns esetét írták le Hollandia déli részén, ahol nyolc, egykor a szénbányászatból élő kisváros együttműködése hozta létre a „Parkstadt Limburg” nevű formációt, ami a tartomány nevét kölcsönvéve az érintett helyekben elérhető zöld környezetet hangsúlyozza (ELZERMAN, K. – BONTJE, M. 2015). Az ottani kisvárosokban és Komlóban a bányászati múlt mellett az elvándorlás, tartós zsigorodás is közös pont.

Az élhető lakóhely megteremtésén túl igen gyakran a bányászathoz kapcsolódó tárgyi, illetve épített, kisebb részben szellemi örökség turisztikai hasznosítása jelenti a posztindusztriális kisvárosok megújulásának gerincét (HARFST, J. – WIRTH, P. 2014; LAMPARSKA, M. 2019). Az így kínált attrakció központi eleme maga a megőrzött, részben látogathatóvá tett, esetleg föld alatti túrák szervezésére is alkalmas bánya. A tapasztalatok szerint az egyedi attrakciókhoz képest jelentős előnyt biztosít, ha a tágabb iparvidék bányavárosai hálózatba, tematikus útbá szerveződve igyekeznek értékesíteni ezt a terméket (SZROMEK, A.R. – BUTLER, R.W. 2024).

Komló esetében is ezen két stratégiai irány kombinációja merülhet fel: a lakóhelyi vonzóerő felépítése, és az élıhetőség mentén történő öndefiníció, amely egy alvóvárosi pálya és szerepkör felé történő elmozdulást jelentene, illetve egy turisztikai desztináció-fejlesztés, amelynek az alapja az örökség. A két tényező tulajdonképpen nem zárja ki egymást, sőt pozitív visszacsatolás tételvezethető fel a két irány között. Ugyanakkor Komló esetében fontos megjegyezni, hogy az utóbbi, turisztikai hasznosítás következményeként a múlttal való szakítás kevésbé dinamikus. Ez ugyan segíti a helyi társadalmi identitás értékeinek átmentését, de kevésbé alkalmas az imázs radikális átalakítására. Komló számára az örökség-alapú fejlesztés azért sem látszik lehetségesnek, mert a bányászat épített emlékei közül az igazán látványos elemek elbontásra kerültek, hiába áll még a zobáki üzem szinte minden épülete, az aknatornyokat (amelyek jellemzően nagyon erős vizuális elemek, landmark-funkciót töltenek be) elbontották. Természetesen nincsen már meg az egykor a várost átszelő kötélpálya, és csak egy emlékhely maradt meg az egykor hatalmas forgalmat bonyolító Áltáróból is. A bányászat lezárulta után több mint két évtizeddel a város ma már nincsen olyan állapotban, hogy a bányászathoz kapcsolódó attrakciókra potenciálisan turizmust építhessen.

Fenti tényezőkhoz és követelményrendszerhez illeszkedve, valamint a Komlóverzum projekthez kapcsolódóan lefolytatott konzultációk és kutatások alapján Komló esetében két márkaépítő tényezőt sikerült azonosítani:

- a Mecsek, mint országosan ismert, más társadalmi-gazdasági szereplők által nem „kisajátított”, megkérdőjelezhetetlenül Komlóhoz kapcsolható tényező tekinthető a márkaképzés egyik bázisának;
- másrészt a nemzetközi szinten is egyedülálló *Komlosaurus carbonis* dinoszaurusz faj, amely Komlóról kapta a nevét.

Komló város regenerációs folyamata alapjaként, az új városmárkának fenti két tényezőre, fenti két márkaelemre indokolt épülnie. Hazai viszonylatban Komló majdnem egyedülálló természeti környezettel rendelkezik: hegyvidéki jellegű fekvéssel nagyon kevés városunk dicsekedhet. Ami a városüzemeltetésben, különösen a helyi közlekedésben a többi kisvároshoz képest hátrány, az imázsképzésben előny lehet. Komlót mecseki városként, sőt, „A” mecseki városoként újrapozícionálni az adottságokból adódó logikus lépés lehet.

Elegendő lehet-e a Komlóverzum – bármilyen jól sikerült, mint kiállítás és bármilyen jól illeszkedik is a kisvárosi kulturális intézmény profiljába – ehhez az imázsváltáshoz? Egészen biztosan nem. Ugyanakkor kijelölheti a követendő fejlesztési irányt. Olyan elemekre van szükség, amelyek:

- Erősítik Komló és a Mecsek, a környező hegyvidéki táj kapcsolatát
- Hidat képeznek a hagyományos bányászati és az újonnan megcélzott imázs között
- Erősítik a város zöld és fenntartható imázsát, hogy a jelenleginél vonzóbb lakóhely legyen.

A Komlóverzum eleve jól illeszkedik abba a stratégiába, amely egy élıhetőbb és fenntarthatóbb várost szeretne megteremteni. A logikus továbblépés az lenne, ha az itt bemutatott geológiai és paleontológiai látnivalókat az egész Mecsek földtanába és földtörténetébe ágyazva, egy nagyobb attrakció részeként lehetne bemutatni és értékesíteni. A kézenfekvő formátum a geopark, amely egy UNESCO által akkreditált hálózatba illeszkedő, bizonyos nemzetközi standardoknak megfelelő szervezeti forma. Magyarországon a Bakony-Balaton Geopark, a határon átnyúló Novohrad-Nógrád Geopark és a Büki Geopark a tagjai a hálózatnak, amelyek turisztikai szerepét jellemzően igen pozitívan látják különböző tanulmányok (MÁLTESICS P.–LENDVAI T. 2021; PAPPNÉ VANCÓS J. et al. 2021).

Összefoglalás

Komló város folyamatosan csökkenő népességszáma, a város gazdasági alapjainak hiányos szerkezete, valamint a szocialista bányászváros továbbra is jelen lévő negatív imázsa mindenképpen indokolja a város újramárkázását, amely a jövőbeni fejlődés-felzárkózás megkerülhetetlen eleme. Számos nemzetközi példa igazolja, hogy a Komlóhoz hasonló múlttal és perifériális helyzettel, illetve hátrányos társadalmi-gazdasági szerkezettel rendelkező kisvárosok esetében is lehetséges sikeres arculatváltási programokkal együtt dinamizálni a helyi erőforrásokat a település jövője érdekében.

Komló Magyarországon egyedi természeti környezete – a Mecsek –, valamint a kutatás tárgyát képező világszinten is unikális potenciális erőforrásként azonosítható őslénytani lelete – a Komlosaurus –, véleményünk szerint egy újramárkázási folyamat alapjait képezhetik. A kutatásunk keretében részletesen bemutatott Komlóverzum látogatói igazolhatják majd, hogy a kisváros újrapozicionálásának indokolt egyik alapelemének a Komlosaurust, illetve a Komlóverzumot választani, tekintettel arra, hogy olyan értékeket, vonzerőket és kizárólagosan pozitív érzéseket asszociál a látogatókban, melyek a város jövőjéhez nélkülözhetetlen elemek. A természeti környezet értékeire, illetve az őslénytani leletek unikális értékére alapozható Komló rebranding folyamata, az elkövetkezendő időszak kihívása, hogy folyamat legfontosabb eleme az önazonosság, azaz a település lakosságának azonosulása az új márkával, amely összességében egyaránt szociológiai-, marketing- és egyéb gazdasági szemléletű megközelítések integrált módszertanát igényli.

A kutatás – illetve a Komlóverzum látogatóközpont eddigi eredményei alapján – Komló esetében is lehetőség mutatkozik a kisvárosokra jellemző kellemes, élhető és turisztikai szempontból is vonzó települési arculat megteremtésére és ezzel együtt egy új énkép és jövőkép felépítésére, kialakítására. Ebben a folyamatban a Komlón rendelkezésre álló valamennyi tényezőt, illetve erőforrást szükséges megvizsgálni, amelyek alapján egy Magyarországon még nem tudományosan nem tipizált, illetve történetiségében példa nélküli szocialista kisvárosi regenerációs folyamatra nyílnak lehetőségek.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány elkészülését a PTE Kutatási Alap támogatta.

MERZA PÉTER

PTE KTK, Vezetés- és Szervezéstudományi Intézet, Pécs
merza.peter@ktk.pte.hu

PIRISI GÁBOR

PTE TTK Földrajzi és Földtudományi Intézet, Pécs
pirisi.gabor@pte.hu

MARÁZ HENRIETT

PTE TTK Földtudományok Doktori Iskola, Pécs
marazhen@gamma.ttk.pte.hu

PAP NORBERT

PTE TTK Földrajzi és Földtudományi Intézet, Pécs
pnorbert@gamma.ttk.pte.hu

- ÁCS M. – PAP N. 2021: Komlói paleontológiai, bányászati tematikájú múzeumi fejlesztés. A bányászat és öröksége Komlón és környékén. – Pannon Castrum Kft., Pécs. 30 p.
- ALBRECHT, D.E. 2007: Small town in global society. – *Journal of Rural Social Sciences* 22. 1. pp. 1–15.
- ANHOLT, S. 2007: Competitive Identity: The New Brand Management of Nations, Cities and Regions. – Palgrave Macmillan, Basingstoke. 131 p.
- ANTTIROIKO, A.-V. 2014: The Political Economy of City Branding. – Routledge, London and New York. 216 p.
- BELUSZKY P. 1999: Magyarország településföldrajza. – Dialóg Campus, Budapest. 568 p.
- BELUSZKY P. – GYÖRI R. 2011: Fel is út, le is út (Városaink településhierarchiában elfoglalt pozícióinak változásai a 20. században). – *Tér és Társadalom* 18. 1. pp. 1–41. <https://doi.org/10.17649/TET.18.1.929>
- BENNETT, R. – SAVANI, S. 2003: The rebranding of city places: an international comparative investigation. – *International Public Management Review* 4. 2. pp. 70–87.
- BERÉNYI B. E. 2016: Dzsentrifikációkutatás a poszt-szocialista városokban – merre tovább? – *Földrajzi Közlemények* 140. 3. pp. 204–215.
- BESCH-FROTSCHER, W. 2004: Rahmenbedingungen der Renaturierung von Braunkohlen-Bergbaufolgelandschaften. – In: TISCHEW, S. (szerk.): Renaturierung nach dem Braunkohleabbau. Vieweg+Teubner Verlag, Wiesbaden: pp. 17–30. https://doi.org/10.1007/978-3-322-80071-8_2
- BUJTOR, L. – NAGY J. 2021: Fauna, palaeoecology and ecotypes of the Early Cretaceous sediment hosted hydrothermal vent environment of Zengővárkony (Mecsek Mountains, Hungary). – *Palaeogeography Palaeoclimatology Palaeoecology* 564. 110179. <https://doi.org/10.1016/j.palaeo.2020.110179>
- BURDACK, J. 2013: Lokal basierte Kleinstadtentwicklung in östlichen Europa. Potenziale, Probleme und Praktikum – Eine Einführung. – In: BURDACK, J. – KRISZÁN (szerk.): Kleinstädte in Mittel- und Osteuropa: Perspektiven und Strategien Lokaler Entwicklung. Institut für Länderkunde, Leipzig. pp. 5–12.
- DONALDSON, R. – DU TOIT-HELMBOLD, M. – BOLTON, A. 2021: Repositioning the Swellendam Municipal Area as a Tourist Destination: Trends, Destination Marketing and Place Branding. – *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure* 10. 5. pp. 1576–1590. <https://doi.org/10.46222/ajhtl.19770720-180>
- ELZERMAN, K. – BONTJE, M. 2015: Urban Shrinkage in Parkstad Limburg. – *European Planning Studies* 23. 1. pp. 87–103. <https://doi.org/10.1080/09654313.2013.820095>
- FERTNER, C. – GROTH, N. B. – HERSLUND, L. – CARSTENSEN, T. A. 2015: Small towns resisting urban decay through residential attractiveness. Findings from Denmark. – *Geografisk Tidsskrift – Danish Journal of Geography* 115. 2. pp. 119–132. <https://doi.org/10.1080/00167223.2015.1060863>
- GYENIZSE P. – SZABÓ-KOVÁCS B. 2008: A természeti környezet és a település kölcsönhatása Komló példáján. – *Földrajzi Értesítő* 57. 3–4. pp. 273–288.
- HALÁSZ L. 2020: A városi táj negyed évszázados változásai Borsodi-Abaúj-Zemplén megye ipari fellegváraiban-különös tekintettel a városrehabilitációra. – *Településföldrajzi Tanulmányok* 9. 1. pp. 98–118.
- HARFST, J. – WIRTH, P. 2014: The Significance of Endogenous Potentials in Regions Characterized by Small and Medium Sized Towns: Considerations Against the Background of the Territorial Agenda 2020. – *Raumforschung Und Raumordnung* 72. 6. pp. 463–475. <https://doi.org/10.1007/s13147-014-0312-9>
- HORECZKI, R. 2016: Kelet-európai kisvárosok fejlődési tendenciáinak értékelése a XX. században. – In: LENGYEL I. – NAGY B. (szerk.): Térségek versenyképessége, intelligens szakosodása és újraiparosodása. JATEPress, Szeged. pp. 255–271.
- HORECZKI R. – MOLNÁR E. – PIRISI G. 2023a: A kicsi szép, de gyenge is? Tűnődés a magyarországi kisvárosok településhálózatban betöltött szerepéről. – *Comitatus Önkormányzati Szemle* 33. 246. pp. 191–202.
- HORECZKI R. – MOLNÁR E. – PIRISI G. 2023b: Population dynamics of the Hungarian small towns in the light of censuses. – *Deturope – The Central European Journal of Regional Development and Tourism* 15. 2. pp. 66–84. <https://doi.org/10.32725/det.2023.013>
- KAKAI L. – PAP N. – GÁLOSI-KOVÁCS B. – GLIED V. – VÉGH A. – REMÉNYI P. – SZALAI G. 2015: Civil szektor a depressziós térségek társadalmában: A komlói eset. – *Civil Szemle* 12. pp. 47–70.
- KAVARATZIS, M. – ASHWORTH, G.J. 2006: City branding: An effective assertion of identity or a transitory marketing trick? – *Place Branding* 2. 3. pp. 183–194. <https://doi.org/10.1057/palgrave.pb.5990056>
- KONRÁD, GY. – KOVACS, J. – HALÁSZ, A. – SEBE, K. – PÁLFFY, H. 2010: Late Quaternary woolly mammoth (*Mammuthus primigenius* Blum) remains from southern Transdanubia, Hungary Restes de mammouth laineux (*Mammuthus primigenius* Blum) du Quaternaire tardif de la Transdanubie méridionale, Hongrie. – *Comptes Rendus Palevol* 9. 1–2. pp. 47–54. <https://doi.org/10.1016/j.crpv.2009.08.001>
- KORDOS L. 1983: Fontosabb szórványleletek a MÁFI gerinces-gyűjteményében (8. közlemény). – *Magyar Állami Földtani Intézet évi jelentése* pp. 503–511.
- KORDOS L. 2005: Óshüllők lábnyomai a Mecsekben. – In: FAZEKAS I. (szerk.): A komlói térség természeti és kultúrtörténeti öröksége. Regiografo. pp. 75–90.

- KOVÁCS T. 2009: A városzsugorodás jelensége Magdeburg példáján. – *Debreceni Szemle* 17. 2. pp. 170–186.
- KOVÁCS Z. 1998: Ghettoization or gentrification? Post-socialist scenarios for Budapest. – *Netherlands Journal of Housing and the Built Environment* 13. 1. pp.63–81.
- KOVÁCS Z. –BELUSZKY P. –TÓTH G. –EGEDY T. 2021: Városok. – In: Kocsis K. (szerk.): *Magyarország Nemzeti Atlasza* – Társadalom. CSFKI Földrajztudományi Intézet, Budapest. pp. 116–127.
- KWIATEK-SOLTYS, A. –MAINET, H. 2014: Quality of Life and Attractiveness of Small Towns: A Comparison of France and Poland. – *Quaestiones Geographicae* 33. 2. pp. 103–113.
<https://doi.org/10.2478/quageo-2014-0019>
- LAKI I. 2015: Communist-built Industrial Towns, the History of Newly Built Towns and Cities. – *Belvedere Meridionale* 27. 1. pp. 37–55. <http://doi.org/10.14232/belv.2015.1.3>
- LAMPARSKA, M. 2019: Post-mining tourism in Upper Silesia and Czech-Moravian country. – *Journal of Geography, Politics and Society* 9. 2. pp. 57–68. <http://doi.org/10.26881/jpgs.2019.2.06>
- LŐRINCZ K. –KÖVÁRI, E.M. –BANÁSZ, Z. 2020: Miért jó Szentesen élni? – Egy hazai kisváros lakosságának életminősége és helyi kötődése. – *Földrajzi Közlemények*, 144(1), pp. 112–131.
- MAKKAI B. –PIRISI G. 2013: Társadalmi tőke a hazai kisvárosokban – Egy empirikus felmérés tanulságai. – In: SCHMIDT P. (szerk.): *A földtudományi kutatások új aspektusai*. Publikon, Pécs. pp. 61–68.
- MÁLTESICS P. –LENDVAI T. 2021: Vendéglégedettségi vizsgálatok eredményei a Bakony–Balaton Geopark területén. – *Modern Geográfia* 16. 4. pp. 1–23. <https://doi.org/10.15170/MG.2021.16.04.01>
- MAYER, H. –KNOX, P. 2010: Small-town sustainability: Prospects in the second modernity. – *European Planning Studies* 18. 10. pp.1545–1565. <https://doi.org/10.1080/09654313.2010.504336>
- MIHAYLOV, V. –RUNGE, J. –KRZYSZTOFIK, R. –SPÓRNA, T. 2019: Paths of Evolution of Territorial Identity. The Case of Former Towns in the Katowice Conurbation. – *Geographica Pannonica*, 23. 3. pp. 173–184. <https://doi.org/10.5937/gp23-22018>
- MINTZBERG, H. 1994: The fall and rise of strategic planning. – Prentice Hall, Hoboken. pp. 107–114.
- MOLDOVA, GY. 1971: Tisztelet Komlónak. –Magvető Kiadó, Budapest. 262 p.
- MOLNÁR E. –LENGYEL M. I. 2015: Újraiparosodás és útfüggőség: gondolatok a magyarországi ipar területi dinamikája kapcsán. – *Tér és Társadalom* 26. 4. pp. 42–59.
- OROSZ É. 2008: Tájrehabilitáció a Ruhr-vidéken: az új Emscher-völgy. – *Területfejlesztés és Innováció* 2. 2. pp. 25–35.
- ÓSI, A. –SZABÓ, M. –BOTFALVAI, G. 2020: Tanyistropheus and other archosauromorph reptile remains from the Middle and Late Triassic of Villány (Villány Hills, Hungary). – *Geologica Carpathica* 71. 3. pp. 264–273. <https://doi.org/10.31577/GeolCarp.71.3.5>
- PAPPNÉ VANCÓS J. –NAGY M. –BAZSÓ T. 2021: A geoparkok szerepe a geoturizmusban, különös tekintettel a hazai helyzetre. – *Turizmus Bulletin* 21. 1. pp. 34–43. <https://doi.org/10.14267/TURBULL.2021v21n1.4>
- PAPP-VÁRY Á. F. 2019: Országmarkázástól a versenyképes identitásig – A country branding megjelenése, céljai és természete. – *Marketing & Menedzsment* 43. 2. pp. 4–12.
- PÉNZES J. 2011: A jövedelmi szempontból elmaradott települések területi átrendeződése a rendszerváltozás után. – *Földrajzi Közlemények* 135. 1. pp. 59–69.
- PIRISI G. 2017: Reziliencia szerepe a kisvárosok fejlődésében – egy komlói esettanulmány kapcsán. – *Településföldrajzi Tanulmányok* 6. 2. pp. 75–88.
- PIRISI G. –SÓKUTI Zs. 2013: Egy zsugorodó ipari kisváros: a gazdasági szerkezetváltás településszerkezeti hatásai Ajkán. – *Területfejlesztés és Innováció* 7. 2. pp. 19–31.
- PIRISI G. –TRÓCSÁNYI A. 2006: Átalakuló kisvárosok a Dél-Dunántúlon. – *Földrajzi Értesítő* 55. 1–2. pp. 87–108.
- PIRISI G. –TRÓCSÁNYI A. 2014: Shrinking Small Towns in Hungary: the Factors Behind the Urban Decline in “Small Scale”. – *Acta Geographica Universitatis Comenianae* 58. 2. pp. 131–147.
- PISKÓTI I. 2016: Régió- és településmarketing. – Akadémiai Kiadó, Budapest. p. 400.
- RECHNITZER J. –BERKES J. –PÁTHY Á. 2014a: A volt szocialista városok a városhálózatban. – In: BERKI M. –HALÁSZ L. (szerk.): *A társadalom terei, a tér társadalma*. Art Webber Stúdió, Budapest. pp. 99–112.
- RECHNITZER J. –BERKES J. –PÁTHY Á. 2014b: A magyar városhálózat stabilitása és változása. – *Tér és Társadalom* 28. 1. pp. 105–127.
- RIHMER L. 1936: A pécsi mamut. – *Geographia Pannonica* XII. Haladás Nyomdai Rt., Pécs. 158 p.
- SZIRMAI, V. (szerk.) 2016: „Artificial Towns” in the 21 st Century Social Polarisation in the New Town Regions of East-Central Europe. – Institute for Sociology, Centre for Social Sciences, Hungarian Academy of Sciences, Budapest. 501 p.
- SZROMEK, A.R. –BUTLER, R.W. 2024: A re-positioning of post-industrial heritage in upper Silesia, Poland, into an integrated thematic tourist route. – *Journal of Heritage Tourism*, 19. 2. pp. 310–330. <https://doi.org/10.1080/1743873X.2023.2281440>
- VASÁRUS G. L. –LENNERT J. 2024: A városi szétterülés környezeti következményeinek néhány sajátossága a kül- és egyéb belterületeken, 2021. – *Területi Statisztika* 64. 1. pp. 71–95. <https://doi.org/10.15196/TS640104>

WIRTH, P.–ELIS, V.–MÜLLER, B.–YAMAMOTO, K. 2016: Peripheralisation of small towns in Germany and Japan – Dealing with economic decline and population loss. – *Journal of Rural Studies* 47. A. pp. 62–75. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2016.07.021>

Internetes források

- [1] A Komlóverzumról több sajtótudósítás is megjelent, egy bepillantás erejéig jó szívvel ajánljuk a PTE Univ TV riportját: <https://www.facebook.com/watch/?v=1685440492193333>
- [2] MSB ZRT. 2023: Komló város fenntartható városfejlesztési stratégiája. <https://www.komloonk.hu/koncepcio-k-fejlesztési-tervek>